

MAASTRICHT OP EEN KEERPUNT, DE JAREN 1895-1914

In de geschiedenis van Maastricht kunnen wij in de negentiende en twintigste eeuw niet alleen een aantal fundamentele maatschappelijke structuurveranderingen onderscheiden, maar eveneens een opeenvolging van opvattingen en gedachtenstromingen, die daarmee vaak niet eens parallel lopen. Het lijkt wel, of binnen het geestelijk klimaat van een tijdsperiode sommige maatschappelijke en levensbeschouwelijke stelsels beter gedijen dan andere. Het gevolg is, dat wanneer een van hen de overhand krijgt, het voor de hand ligt, dat de onderstroom zich ook manifesteert in organisaties en instellingen, die het samenleven van die tijd vorm geven.

Zulk een omslag in de sociale verhoudingen, zo'n sociaal keerpunt treffen wij aan in de jaren rond de eeuwwisseling. Wij zien dan niet alleen dat de sociale relaties zich beginnen te wijzigen. Er ontstaat ook een andere optiek, een andere visie, een andere mentaliteit, en op den duur een proces van institutionalisering, dat daarmee gepaard gaat. En dat alles van een ingrijpende omvang en diepgang, die alleen is te vergelijken met de omslag, die wij sinds de 60-er jaren hebben beleefd.

De stelling, die wij in dit verband zouden willen uitwerken, luidt dat in de jaren tussen 1895 en 1914 (ten laatste 1920) in Maastricht alle levensterreinen een diepgaande verandering ondergingen tengevolge van het katholiek verzuilingsproces, dat geleidelijk het hele openbare leven in zijn greep kreeg. Wij zullen proberen na te gaan, hoe dit proces zich op lokaal niveau heeft uitgewerkt.

Vooraf dienen wij eerst iets nader te definiëren, wat wij onder verzuiling verstaan en hoe wij voor onze lokale analyse het verzuilingsproces willen operationaliseren. Verzuiling zouden wij kunnen omschrijven als het netwerk van instituties, waarin mensen zijn verenigd, die eenzelfde levensbeschouwing aanhangen. In Nederland vallen die netwerken doorgaans uiteen in een blok van katholieke of protestants-christelijke, liberale of socialistische instituties, die de voornaamste levensgebieden bestrijken met name op het terrein van het politieke, sociaal-economische en culturele leven. Van daaruit worden strategische posities ingenomen ter regulering van deze terreinen.

In operationele termen vertaald hebben wij enerzijds te maken met ge-

dragspatronen en organisatievormen, die het individuele handelen modelleren, anderzijds met een waardenhiërarchie, die aan dit patroon een zekere stabiliteit geeft. Het onderzoek heeft derhalve te maken met een aantal maatschappelijke processen op uiteenlopend gebied om die vanuit een levensbeschouwelijke en een structurele optiek te beheersen. Het komt neer op een confrontatie van personen en groepen evenals op een confrontatie van hun stromingen en conflicten.

Wat is de reden geweest van dit verzuilingsproces? Hierover zijn door verschillende auteurs tal van verklaringen gegeven, die telkens andere benaderingen hebben aangebracht. Het verschijnsel werd aanvankelijk bijna uitsluitend bestudeerd vanuit een nationaal gezichtspunt zonder oog te hebben voor regionale verschillen. De theorievorming over verzuiling is vooral uitgegaan van de sociologen en politicologen.¹

De discussie kwam voor het eerst op gang naar aanleiding van het verschijnen van het bisschoppelijk mandement van 1954, dat veel deining veroorzaakte, omdat het werd gezien als een poging het katholieke machtsblok te bevestigen.² Een weerslag hiervan vinden wij onder meer in de verzuilingsnummers van *De Sociologische Gids* 3 (1956), nr. 3-4 en *Socialisme en Democratie* 14 (1957), januari. Een meer verkennend karakter had het opstel van Kruyt en Goddijn in *Drift en Koers*.³

Het ontstaan van de katholieke verzuiling werd uitgebreid beschreven door L.J. Rogier.⁴ Over de nadagen van het katholieke organisatieleven, maar tevens over de opkomst, handelt het latere werk van Jan Thurlings.⁵ Deze auteurs zien de verzuiling als een uiting van het streven naar gelijkwaardigheid en gelijke kansen voor de katholieken in de moderne maatschappij.

¹ J.P.A. van Vugt e.a., *Een voorlopige bibliografie over het thema 'verzuiling'*, Nijmegen 1980.

² Zie hierover de studies van A.F. Manning, *Uit de voorgeschiedenis van het mandement van 1954*, en J. Hinke, *Het bisschoppelijk mandement 1954 in pers en politiek*, mei 1954 – februari 1955, in het *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum*, Nijmegen 1971 en 1979.

³ J.P. Kruyt en W. Goddijn, *Verzuiling en ontzuiling als sociologisch proces*, in: *Drift en Koers; een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, Assen 1962, pag. 227-263.

⁴ L.J. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853*, Den Haag 1956 (een samenvatting van het monumentale epos, dat hij schreef samen met rector N. de Rooy).

⁵ J.M.G. Thurlings, *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*, Deventer 1978.

Anderen (Ellemers bijvoorbeeld)⁶ brachten dit in verband met de behoefte om binnen de achterban een hechte sociale controle te organiseren, conflicten te neutraliseren en met anderen afspraken te treffen. Het vraagstuk had in die zin eerder al de aandacht gehad van de Leidse politicologen H. Daalder⁷ en A. Lijphart.⁸

Eerst betrekkelijk laat heeft de verzuiling de belangstelling opgeroepen van de historici,⁹ die zich de laatste jaren uitvoerig met de verschillende aspecten van dit verschijnsel hebben bezig gehouden.¹⁰ Het is hier niet de plaats deze studies samen te vatten. Wij willen alleen in het kort ingaan op het boek van Hans Righart over het ontstaan van de katholieke verzuiling, omdat zijn verklaringen ons voor de Maastrichtse situatie het meest van belang lijken.¹¹

Righart bestudeert de katholieke zuil in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland en is als zodanig het beste in staat in deze problematiek te herkennen, welke de algemene en de bijzondere kenmerken zijn. Hij onderscheidt een drietal theoretische perspectieven:

1. verzuiling als het resultaat van het streven naar emancipatie van achtergestelde gediscrimineerde minderheden,
2. verzuiling als het resultaat van een kerkelijke verdedigingsstrategie,
3. verzuiling als politieke mobilisering van een bestaand machtsblok.

Righart kiest bewust niet voor de eerste en de derde hypothese, maar meent dat historisch zijn tweede uitgangspunt de werkelijkheid het meeste nabij komt. Met betrekking tot de constellatie in Maastricht blijft echter zijn hypothese enigszins onbevredigend, omdat zijn onder-

⁶ J.E. Ellemers, Pillarization as a proces of modernization, in: *Acta Politica* XIX (1984), pag. 129-143.

⁷ H. Daalder, Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek, herdrukt in: *Res Publica* IX (1967), pag. 5-27.

⁸ A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam 1968.

⁹ Een van de eersten, die een bijdrage hiertoe leverde, was I. Schöffner, Het politiek bestel van Nederland en maatschappelijke verandering, in: *Kleio* 14 (1973), pag. 518-534.

¹⁰ S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*, Nijmegen S.U.N. 1983; J.C.H. Blom, *Verzuiling in Nederland, 1850-1925, in het bijzonder op lokaal niveau*, Amsterdam, Historische Reeks 2, 1981; J. Bank, 'Verzuiling', a confessional road to secularization, in: *Britain and the Netherlands* VIII, 's-Gravenhage 1981; Van Vugt, o.c. Een samenvatting vindt men o.m. bij F.L. Holthoon, ed., *De Nederlandse samenleving sinds 1815. Wording en samenhang*, Assen/Maastricht 1985, pag. 159-171.

¹¹ Hans Righart, *De katholieke zuil in Europa. Het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland*, Meppel/Amsterdam 1986.

zoek zo sterk de nadruk legt op de defensieve aspecten als afweer, bescherming en aanpassing. Bovendien blijft in zijn benadering nog veel onverklaard.

Inderdaad is het verzuilingsverschijnsel in heel Europa te constateren, maar veel interessanter is het om te zien, hoe die aanpassing en navolging op lokaal en regionaal vlak plaats had. In Limburg liep de Kerk in dit streven niet voorop, maar maakte zij oorspronkelijk meer gebruik van haar godsdienstig overwicht, waardoor aan haar positie en belangen nog voldoende recht werd gedaan.¹² Eerst toen het moderne denken veld won en het gedrag minder door een kerkelijke controle werd beheerst, was er aanleiding voor een meer nadrukkelijke confessionele organisatievorm. Uitgangspunt werd min of meer het principe van de antithese, dat Abraham Kuyper in 1892 had gelanceerd.

Van Doorn heeft er op gewezen, dat deze ontwikkeling is uitgegaan van de algemene weigering van de Nederlandse katholieken in de tweede helft van de vorige eeuw om de maatschappij ondergeschikt te maken aan de staat.¹³ Vanuit deze opvatting was het logisch, dat de confessionelen een intermediaire laag van maatschappelijke organen construeerden op ieder gebied: de zuilenstructuur.

Verzuiling is in deze betekenis een algemeen begrip, een netwerk, omvattend het hele conglomeraat van verzuilde subculturen. Men kan het zien als een reactie tegen bijvoorbeeld de openbare school, de handelspolitiek, de socialistische vakbeweging, het liberale stelsel enzovoort. Maar het was niet enkel een houding van defensieve afweer, want daarmee doet men aan de samenhang en feitelijke ontwikkeling afbreuk. Het is ook iets positiefs, een eigen machtsvorming en een eigen ideologie, hoe men daar ook over mag denken.¹⁴

Wij zullen proberen deze gedachtengang wat nader op één stad, Maastricht, toe te passen om de ontwikkelingen aldaar te schetsen. Zulk een studie is niet zonder belang, omdat het voor de Nederlandse sociale geschiedschrijving van betekenis is om een inzicht te hebben in wat zich in deze stad heeft afgespeeld, de oudste industriestad namelijk van ons land, waar de sociale strijd al vroeg en fel was ontbrand en tal van expe-

¹² J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis, 1795-1886, bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*, Assen 1968, pag. 248 e.v.

¹³ J.A.A. van Doorn, *De strijd om de Maastrichtse arbeidersklasse; een alternatieve interpretatie*, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1987).

¹⁴ J.F.R. Philips, *Gezondheidszorg in Limburg*, Assen/Maastricht 1980, pag. 351-354.

rimenten werden beproefd, die voor heel ons land van belang waren. Daarom wordt in de sociaal-historische literatuur doorgaans met meer dan gewone belangstelling gevolgd, wat over het sociaal verleden van Maastricht wordt gepubliceerd. Dat herinneren wij ons nog maar al te goed naar aanleiding van de enorme deining, die destijds het proefschrift van Maenen verwekte en evenzeer, kort daarop, het gedenkboek over de Sphinx-C eramique. Dat hebben ook de medewerkers van het Sociaal Historisch Centrum meermalen ervaren, waarvan de geschriften soms erg kritisch zijn ontvangen vanwege hun (te uitsluitende?) belangstelling voor de gebeurtenissen in katholieke kring. Die kritiek kwam onder meer van het G.A.L., een platform van historici, die zich de bestudering van de geschiedenis van de arbeidersbeweging in Limburg ten doel stellen. Daaronder verstaan zij – als ander uiterste – eigenlijk alleen de socialistische vakbeweging.

Een van hun meest prominente leden is Jos Perry, een geboren Maastrichtenaar, tot voor kort verbonden aan de universiteit van Nijmegen, die in 1983 is gepromoveerd op een geruchtmakend proefschrift onder de uitdagende titel: *Roomsche kinine tegen roode koorts*.¹⁵ Die verschijning bracht een climax in de discussies. Het boek gaf onvermijdelijk aanleiding tot een oppositie, die hij zelf had opgeroepen, omdat hij (naar eigen zeggen) zich verplicht voelde tot het maken van een duidelijke keuze, en wel bepaaldelijk tegen elke vorm van confessionele arbeiders- en emancipatiebeweging. Maar, zo zegt hij er uitdrukkelijk bij, niet uit een anti-katholieke partijdigheid, want katholieken opereerden aan beide zijden van de scheidslijn.

Die onomwonden stellingname heeft niet iedereen hem in dank afgenomen. In het Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis van februari 1987 kwam de bekende Rotterdamse socioloog Jac van Doorn tegen hem in het verweer met een uitvoerig besprekingsartikel.¹⁶ Ook Van Doorn is een geboren Maastrichtenaar, met de historie van die stad niet onbekend, die als student al enige scripties over de sociale geschiedenis van deze stad had geschreven.¹⁷ Blijkbaar kon hij zijn oude liefde niet vergeten en wilde hij in deze plaatselijke aangelegenheid stelling nemen,

¹⁵ J. Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht, 1880-1920*, Van Gennep, Amsterdam 1983.

¹⁶ Van Doorn, o.c., pag. 33-58. Jos Perry antwoordde met een verweer: Over selectief lezen, een repliek, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1987), pag. 59-69; Van Doorn kwam met: De vragen blijven: een dupliek, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1987), pag. 70-73.

¹⁷ J.A.A. van Doorn, De economische geest te Maastricht, in: *Mens en Maatschappij* 1947; Idem, Het Nieuwe Tricht, ms. Stadsbibliotheek Maastricht.

een stelling overigens die het plaatselijk belang ver oversteeg. Het voornaamste bezwaar dat hij tegen Perry inbrengt, lijkt ons te zijn dat deze geen bevredigende verklaring weet te geven, waarom de katholieke organisatiegolf in het tweede decennium van deze eeuw de socialisten volledig heeft kunnen overspoelen. Dit hangt waarschijnlijk vooral samen met het beeld, dat Perry heeft van de katholieke kerk. Wat de Kerk in Maastricht bewoog, daarvan heeft hij een visie, die vertekend overkomt bij diegenen, die zijn standpunt niet delen. Van Doorn draagt zelf ter verklaring aan, dat Perry teveel voorbij ziet aan de dynamiserende functie, die 'een clericale vrijgesteldenklasse' rond de eeuwwisseling op zich nam in het geleidelijk transformatieproces van de samenleving.

Terug nu naar onze stelling, die op zich niets opmerkelijks zou inhouden, als wij daarbij over het hoofd zouden zien, dat Maastricht in de vorige eeuw geenszins die katholieke signatuur had, die daar vaak wordt verondersteld. Perry maakt die fout ook en vergeet gemakshalve naar de echte karaktertrekken van de stad te kijken, als hij Maastricht als 'een rooms bolwerk' beschouwt. Gemeten naar de godsdienstige gezindte van de inwoners, naar de talrijkheid van de geestelijke stand of naar de rijkdom van de eredienst lijkt dat te kloppen. Maar enige echte macht of invloed bezat de Kerk toen niet.¹⁸

Men mag de ogen niet sluiten voor de controverse tussen de katholieke gemeenschap en het groeiend liberalisme, dat er alle strategische posities had ingenomen. De burgerij was in de negentiende eeuw van het geloof vervreemd; onder de ontwikkelden heerste eerder een anti-clericale mentaliteit. Het plaatselijk atheneum ademde een liberale geest. Deze hele periode werd beheerst door de conservatieve liberaal Pijs, een vurig Thorbeckiaan, afwisselend burgemeester en wethouder van de stad. De oprichting van een openbare (ongodsdienstige) H.B.S. was een van zijn initiatieven. Zijn coterie beheerste het openbare leven en de politiek. Zij bevorderde het openbaar lager onderwijs en beheerste het enige dagblad, dat Maastricht rijk was: de *Courier de la Meuse*. Hoe moeilijk het was daar enig tegenwicht tegenover te stellen, heeft Petrus Regout ondervonden.¹⁹

¹⁸ Deze stelling is een van de overtuigende argumenten in de kritiek van Van Doorn. Zie Van Doorn, *De strijd om de Maastrichtse arbeidersklasse*, o.c.

¹⁹ Deze tegenstellingen werden het eerst beschreven in het proefschrift van A.J.Fr. Maenen, *Petrus Regout. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht*, Nijmegen 1959, hoofdstuk 1.

Een reactie bleef mede uit, omdat de katholieke kerk zelf door innerlijke zwakte was verdeeld. De geestelijkheid was teveel met het burgerlijk milieu vergroeid om open te staan voor de noden van de arbeiders. De clerus beseftte niet eens, dat het nodig was aan het arbeidersvraagstuk aandacht te besteden. De christelijke liefdadigheid probeerde immers de schrijnende armoede al te verzachten?

De clergé heeft zich in deze jaren er voornamelijk toe beperkt het 'rode gevaar' af te weren zonder daar iets positiefs tegenover te stellen. Zij begonnen het vertrouwen van de massa te verliezen, toen zij kapelaan Wijnen na zijn verklaring voor de enquêtemissie openlijk desavoueerden en praktisch tot heengaan dwongen. Zijn eerlijke bedoelingen werden niet begrepen.²⁰

Het moet gezegd, dat de geestelijkheid in die afwijzing niet alleen stond. Die mentaliteit werd praktisch door de hele burgerij gedeeld. Niemand wist goed raad met het streven van de arbeiders, hun uitingen van opstandigheid, stakingen, vakverenigingsacties en politieke druk. Men schrok terug voor ingrijpende maatregelen en zocht naar een systeem van volksofvoeding om de arbeiders tot de stand van de kleine burgerij te verheffen.

De arbeiders in Maastricht waren voor de Kerk verloren, zo schreef De Maasbode in 1896.²¹

'In Maastricht zijn de werklieden reeds ver, veel te ver. Men heeft het volk veel te lang laten roepen, en thans hoort het niet meer naar de waarschuwendende stem, want het volk is gekomen in verkeerde banen, de stroom is buiten de bedding. Is het niet hoogstbedroevend, dat in het katholieke Maastricht, in sommige wijken de priester bijna niet meer kan komen, zonder de ene belediging na de andere te moeten horen. Voor Maastricht is de werkliedenbeweging op dit ogenblik althans verloren. De werklieden, die de onzen moesten zijn, behoren reeds, helaas, aan de socialisten'.

Bezien vanuit dit vertrekpunt was het geenszins zo vanzelfsprekend, dat deze houding zich later zo radicaal wijzigde, zodat de grote afstand tus-

²⁰ E. Roebroeck, Ontkerkelijking en veranderende sociaal-economische structuur te Maastricht in de negentiende eeuw, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg XI* (1966), pag. 59-90. De machinaties rond Wijnen werden al in 1941 beschreven door Gerard Brom in zijn tweedelig werk over Alfons Ariëns.

²¹ Het hierna volgende citaat ontleen wij aan de studie van Roebroeck, o.c., pag. 107.

sen de 'nette' burgerij enerzijds, opgesloten binnen hun deftige clubs en sociëteiten, en het proletariaat anderzijds, levend in hun eigen wereld, begrensd door de sloppen van hun buurt, toch nog kon worden overbrugd. En dan nog wel door een katholiek geïnspireerde bezieling, die men daartoe niet meer in staat had geacht.

Wat leert ons de discussie over de periode, die ons hier bezig houdt? Iedereen is het er over eens, dat rond 1900 de katholisering van het openbare leven in Maastricht een aanvang nam ten koste van concurrerende geestesstromingen. Tengevolge van die omslag hebben de liberalen en de socialisten aan macht en invloed ingeboet. Van de opstelling van de toeschouwers hangt het meestal af, of zij deze omslag positief of negatief waarderen. Van een oordeel zullen wij ons proberen te onthouden, al zal de teneur van ons onderzoek wel degelijk in een bepaalde richting wijzen.

Voorlopig beginnen wij met een analyse van de veranderingsprocessen, die zich op de verschillende niveau's afspeelden.

Het sociale probleem aan het einde van de vorige eeuw

Veel vroeger dan in de meeste andere fabriekssteden heeft zich in Maastricht het grote probleem gesteld, dat destijds als 'dé sociale quaestie' werd aangeduid. De vroegrijdige industrialisatie had daartoe aanleiding gegeven. De stad telde sinds het midden van de vorige eeuw een aantal grootbedrijven met honderden arbeiders, met alle problemen, die dat meebracht. Tijdens de parlementaire enquête van 1888 bleek eerst recht, welke spanningen er leefden. De stad was op die massale arbeidersbevolking (de ondernemingen hadden in dat jaar 5168 arbeiders in dienst) helemaal niet ingesteld.

Dat de spanningen steeds hoger waren opgelopen, mag men niet zonder meer toeschrijven aan boos opzet van de fabrikanten, als zouden die willens en wetens hun arbeiders in onwaardige omstandigheden hebben laten verpauperen. Die voorstelling van zaken doet de waarheid geweld aan. De industrieën waren gewoon verplicht mee te doen met de economische wedijver, wilden zij hun markten niet verliezen. Zij waren evenzeer de slaaf van de arbeidsomstandigheden, die het laissez-faire systeem hen oplegde als de arbeiders. De rationalisering van het productieproces vroeg om een hiërarchische bedrijfsopbouw, om een grotere disciplinerende en een verabsolutering van het winststreven.

Als we een schuldige moeten zoeken, dan is dat het economisch liberalisme van de toen heersende markteconomie. Dat legde de ondernemers een sociale structuur en een leefklimaat op, waaraan zij zich bezwaarlijk konden onttrekken. Het is zo ongeveer als met de schuld van de Duitsers aan de laatste oorlog, als wij de Regout's en anderen verantwoordelijk willen stellen voor de sociale gevolgen van hun industriële activiteiten.²²

Maar zelfs als wij er van uitgaan, dat de werkgevers het sociale effect van hun maatregelen niet altijd konden inschatten noch voorkomen, dan neemt zulks niet weg, dat die sociale toestanden volkomen ongerechtvaardigd waren. Het loon was niet toereikend voor een behoorlijk levensonderhoud; de fabrieksarbeid van vrouwen en kinderen was een barre en vernederende noodzaak. De arbeidstijden waren te lang, de omstandigheden ongezond, de sociale zekerheid ontbrak volledig. De woonellende in de een- en tweekamerwoningen was onbeschrijflijk.²³

Binnen het economisch stelsel van het laatste kwart van de vorige eeuw was er geen bestaansrecht meer voor patriarchale ondernemers. De tijd dat de fabrikant zich de beschermer voelde van het werkvolk was definitief voorbij, hoe graag Petrus Regout, Léon Lhoëst en anderen nog wilden vasthouden aan dit idee. De ondernemers waren noodgedwongen rationele bedrijfsvoerders geworden, die strikt de beginselen van de kostprijscalculatie moesten toepassen en dus ook de loonsom als een kostenfactor zagen.

Het problematische is waarschijnlijk geweest, dat deze strakkere bedrijfsorganisatie moest worden doorgevoerd in een tijd, dat de industrie met een afzetcrisis had te kampen. Daardoor werden de sociale problemen nog toegespitst, wat vooral duidelijk wordt bij de loonsverlagingen, die in 1885 en 1886 werden doorgevoerd. Sociale wenselijkheden liepen hier te pletter op de economische stagnatie.

Naarmate in het bedrijfsleven de winstnorm als een stringentere maatstaf werd beschouwd en de arbeiders als afhankelijke loonslaven geen alternatief overbleef, moest het spanningsveld wel groter worden. Geleidelijk ontstond een bewustwordingsproces, een begrip van het fatale van die ontwikkeling, een besef van de onontkoombare belangentegenstelling tussen arbeid en kapitaal. De groeiende kloof tussen werkne-

²² J.F.R. Philips, Een periode van sociale kentering, 1880-1890, in: *Miscellanea Trajectensia*, Werken 4 L.G.O.G., Maastricht 1962, pag. 661-693; H. Hoefnagels S.J., *Een eeuw sociale problematiek; van sociaal conflict naar strategische samenwerking*, Assen 1957.

²³ W.H. Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding*, Amsterdam 1905.

mers en patroons uitte zich in steeds rumoeriger vormen. Er ontstonden opstootjes, wilde stakingen en conflicten, waaraan wij hier voorbij gaan, maar die allemaal uiting gaven aan het toenemend ongenoegen.²⁴ Aan de andere kant werd de houding van de werkgevers veel stroever, toen de arbeiders zich tegen hen gingen keren en de productie lam legden. Tegenover het stakingswapen wisten zij als enig antwoord slechts de uitsluiting te stellen. Het standpunt van de arbeiders is overigens wel te begrijpen: in hun erbarmelijke leefomstandigheden hadden zij alle reden zich te beklagen. Met hun gebrekkige ontwikkeling – er was nog geen leerplicht – waren zij van de hogere cultuurgoederen praktisch verstoken. Bevattelijk voor allerlei vervreemdingsverschijnselen, voelden zij zich van alle kanten bedreigd. Kapitaal, Kerk en burgerij spanden tegen hen samen; alleen in een onderlinge solidariteit vonden zij nog enige compensatie. Het is begrijpelijk, dat zij open stonden voor de marxistische ideeën van klassestrijd en omwenteling, zoals die door de Sociaal Democratische Bond van Domela Nieuwenhuis werden gepreikt.

In deze sfeer traden informele leiders op, die deze vergeten groep een stem gaven. Hun belangrijkste exponent was de in Gulpen geboren Willem Vliegen met als trouwe secondant de Maastrichtenaar Gerard Pieters.²⁵ Zij waren de eersten, die opriepen tot lotsverbetering en algemeen kiesrecht. Zij wisten te bewerkstelligen, dat er neutrale vakverenigingen werden gesticht, waarvoor zij alle arbeiders enthousiast kregen. Ongemerkt stuurden zij op een socialistische koers aan, maar de leden deerde die ideologie niet, als hun belangenbehartiging maar voorop stond.

Vakbondsruivaliteit

De Maastrichtse katholieken hebben in 1892 toch iets ondernomen als bijdrage tot de oplossing van dit vraagstuk en naar landelijk voorbeeld een sociale organisatie opgericht, die zij de R.K. Volksbond noemden. Het was een goedwillende vereniging uit de burgerij (met als leden onder meer de Maastrichtse notabelen Sassen, Schaepkens van Riepst,

²⁴ Hoefnagels, o.c., pag. 35 e.v.; Perry, Roomsche kinine tegen roode koorts, o.c., pag. 91 e.v.

²⁵ G.H. Pieters, *Een kwart eeuw van strijd. Herinneringen uit de Limburgse arbeidersbeweging*, ingeleid door Ger Harmsen, met een nawoord van Jos Perry, herdruk Maastricht 1979.

Nuyens, Thissen en anderen). Er waren nauwelijks arbeiders lid. Veel moeilijker was het namelijk om katholieke vakverenigingen op te richten, beter gezegd te trachten om de bestaande neutrale vakorganisaties in katholieke om te zetten.²⁶

Alle pressiemiddelen werden daartoe in 1895 in het geweer gebracht. De leden van de Canisiuscongregatie en de H. Familie, die bij de neutrale vakbonden waren aangesloten, zouden voor de katholieke richting stemmen. Kapelaan Rutten, een onbetwist vriend van de arbeiders, wendde zijn invloed aan en wist gedaan te krijgen, dat Schaezman het katholieke standpunt mocht komen verdedigen. Ook heeft Ariëns nog getracht te bemiddelen.²⁷ Maar ondanks al die pogingen bleef de bond van Servaas Baart neutraal.²⁸

De katholieken, die zich organiseerden, hadden de schijn tegen. Zij werden als onderkruipers beschouwd, als huurlingen van de fabrikanten. Katholieke vakorganisaties kregen eerst een (zij het wat onfaire) kans, toen de maandenlange staking van de glasslijpers in 1896 op een mislukking uitliep omdat het bestuur van de neutrale bond met de stakingsgelden had geknoeid. De katholieke arbeidersorganisaties konden zich sindsdien doorzetten, maar het vakbondswerk moest wel de gevolgen dragen van deze rivaliteit.

Echte vakactie bleef uit. Zij was ook niet mogelijk, zolang de werkgevers de organisaties niet wensten te erkennen. Wel streefden de vakorganisaties naar een verbetering van de levensomstandigheden voor hun leden op een breed terrein. Dat aspect zullen wij nog nader uitwerken. Eerst veel later werden de bonden ingeschakeld bij de regeling van lonen en arbeidsvoorwaarden.

Sinds 1900 kwam de sociale actie in een stroomversnelling. De Volksbond werd getransformeerd in een echte arbeidersorganisatie, namelijk

²⁶ Het ontstaan van de vakbeweging in Maastricht is van verschillende kanten beschreven. Verwezen zij hier o.m. naar: Perry, Roomsche kinine tegen roode koorts, o.c.; J.C.G.M. Jansen, *Konflikt en samenwerking; 75 jaar Katholieke Bond van Werknemers in industriële bedrijven Sint Willibrordus Maastricht*, z.pl. 1970; J.C.G.M. Jansen, *St.-Eloy, 1896-1971*, Maastricht 1970; Observator (R. Nafzger), Uit het sociale verleden van Maastricht, artikelenserie in het weekblad *Veritas*, 1939-1940; J. Jacobs M.S.C., *Het gouden boek der K.A.B.*, Heerlen 1950, pag. 19-21; M. Ubachs, *Een eeuw modern kapitalisme. De Regout's*, Tongeren z.j.; J.F.R. Philips, Maastricht. De groei naar een nieuwe tijd, in: *Onze Spreekbuis, maandblad van en voor het personeel der N.V. Staalwerken De Maas, Maastricht* 13 (1958), nr 1-2, pag. 98-115.

²⁷ Met deze poging had hij het bij deken Sevriens behoorlijk verbruid. Zie wat Roebroec daarover schrijft in *Studies*, o.c., pag. 106.

²⁸ Jacobs, o.c., pag. 21 e.v.

als overkoepelend lichaam van alle plaatselijke katholieke vakbonden. In 1902 werd kapelaan J.M. Souren vrijgesteld voor het sociale werk; hij werd tevens geestelijk adviseur van de gereorganiseerde Volksbond. Als 'aalmoezenier van de arbeid' was hij niet langer ondergeschikt aan de plaatselijke pastores, waardoor hij vrijer kon optreden.

In 1903 werd Henri Hermans benoemd tot secretaris van de Volksbond als opvolger van Jhr Charles Ruys de Beerenbrouck, die juridisch adviseur bleef en in deze jaren verschillende nieuwe sociale initiatieven heeft ontwikkeld.²⁹

Dit tweetal heeft jarenlang een voortreffelijk span gevormd. Op provinciaal vlak werkten zij samen in de Limburgsche R.K. Volksbond. Landelijk kregen zij een gezaghebbende stem in de nationale organisatie als leden van de zogenaamde Limburgse school. Van Hermans stamt het Handboek van de R.K. Vakbeweging. Hij is ook degene geweest, die in 1904 de ontwikkelings- en propagandaclubs heeft geïntroduceerd, waaruit Credo Pugno ontstond.³⁰

Het is verrassend te ontdekken op hoeveel terreinen de katholieke arbeidersbeweging in Maastricht al onmiddellijk actief was. Een van de hoofdtaken was het secretariaat van de arbeid, waar de leden gratis voorlichting en bijstand kregen. Aalmoezenier Souren had dit idee in Duitsland leren kennen en heeft het adviesbureau in Nederland ingevoerd, het tot de huidige dag bekende bureau voor rechtsbijstand. Van grote importantie was daarnaast de oprichting in 1902 van de bouwspaarvereniging St. Servatius, die zich twee jaar later als de eerste woningwetvereniging constituëerde. In 1902 was verder de katholieke coöperatie De Ster opgericht, in navolging van de eerder opgerichte socialistische coöperatie Het Volksbelang, en zeer tegen de zin van de R.K. Middenstand.

In 1904 werd een katholieke arbeidsbeurs in het leven geroepen. In dat jaar werd ook het katholiek volksbondhuis, het arbeiderscentrum De Stuers, geopend. Terloops mag worden gewezen op ideële acties ter verbreiding van goede lectuur, tegen het drankmisbruik en ter bevordering van het sparen. In 1906 kwam het Limburgsche Ondersteuningsfonds tot stand, dat uitkering gaf bij ziekte en overlijden. Hieruit is in 1909 het Centraal Ziekenfonds ontstaan en in 1910 het Limburgse Groene Kruis voortgevloeid. In 1910 kwamen de werklozenkassen on-

²⁹ Zie het Ruys-nummer van *De Nieuwe Mens* 4 (1953), nr 12.

³⁰ H. Hermans, *Verslag over het tienjarig bestaan van den Limburgschen R.K. Volksbond*, Maastricht 1909.

der beheer te staan van de vakverenigingen, waardoor de katholieke bonden verder groeiden.³¹

Dit breed programma verschaftte de katholieke arbeidersbeweging nog lang geen monopoliepositie in Maastricht, maar zij had in geen geval haar kansen verloren laten gaan. De socialistische vakbonden waren intussen onder leiding van S. Baart tot nieuw leven gekomen. In 1908 werd de Maastrichtse Bestuurdersbond gesticht, die was aangesloten bij het kort tevoren gestichte N.V.V. In politiek opzicht volgde men de landelijke organisatiestructuur sinds de socialistische beweging zich had aangesloten bij de in 1893 gestichte S.D.A.P. Met die keuze opteerde men voor een concrete reformistische hervormingspolitiek en liet men het vroegere utopisme varen.

Toch waarde nog iets van die oude spookbeelden door Maastricht, toen daar in 1907 de uitgetreden pater capucijn H.J. van Vorst als socialistisch propagandist werd aangesteld. Die uitdaging bleef niet onbeantwoord. Als hij met het blad *De Voorvechter* op straat verscheen, moesten er wel relletjes volgen. Het is de tijd van de legendarische strijd tussen de 'roeien' en de 'blauwen', die gepaard ging met een felle pamflettenoorlog, met aanhoudende demonstraties, ruzies en opstootjes. Het gaf aanleiding tot familievetes, die tientallen jaren bleven voortduren. Een onverkwikkelijke situatie, die de positie van de socialisten geen goed heeft gedaan. Die felle confrontatie was een bewijs, hoe zij onderhand door de sociale actie van de katholieken in het defensief waren gedrongen. De gematigde leider van de socialistische beweging in Maastricht, Jhr W.C. de Jonge, heeft later getracht deze schade te herstellen.³²

Van huiskamer geloof naar openlijke levensovertuiging

Het valt sterk in het oog, dat met name de katholieke arbeidersbeweging zich zo betrekkelijk snel en op zulk een breed terrein kon gaan ontplooiën. Er zijn auteurs, die van mening zijn dat het om een klakkeloze navolging ging van een strategie, waarin de socialisten waren voorgegaan. Dit kan wat betreft de coöperatie, het volkshuis en de individuele steunverlening ten dele het geval zijn geweest. Maar op veel meer terreinen heeft de R.K. Volksbond werkzaamheden verricht, die uit eigen inzicht en motivering voortsporen. In die gevallen hebben de Maas-

³¹ Roebroeck, o.c., pag. 109-113; Philips, *De groei naar een nieuwe tijd*, o.c., passim.

³² Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts*, o.c., pag. 189-197.

trichtse arbeidersleiders hun initiatieven eerder aan buitenlandse voorbeelden ontleend.

Het is niet zuiver toevallig, dat juist in de jaren na 1900 de katholieke sociale leer een sterke uitbreiding had ondergaan. Sedert de tijd dat de Kerk zich niet langer tot het binnenkerkelijke terrein kon beperken, maar haar heilsboodschap tot de hele maatschappij uitstrekke, was in deze sfeer geen terrein van activiteit meer als zodanig uitgesloten. Het verdient de aandacht op die kentering in opvattingen nader in te gaan, voorzover wij tenminste in Maastricht die gedachtenevolutie kunnen volgen.

In de vorige eeuw bestonden er aanvankelijk onder de katholieken twee stromingen. De eerste stroming werd aangeduid als de school van Angers – genoemd naar een congres in die stad in 1890 – waar de oplossing van het sociale vraagstuk vooral werd gezocht in een verdiepte christelijke mentaliteit en een daadwerkelijke beoefening van de naastenliefde. Deze school had in Nederland in burgerlijke kringen veel aanhang. Daarnaast was er de zogenaamde school van Luik, genoemd naar de congressen in 1886, 1887 en 1890, waar radicalere oplossingen werden voorgestaan. Men trachtte die te bereiken door een hervorming van de maatschappij en door middel van de zelfwerkzaamheid van de arbeiders en hun verenigingen. In 1891 publiceerde Leo XIII zijn beroemde encycliek *Rerum Novarum*, waarmee in feite de ideeën van Luik werden gesanctioneerd.³³

Deze discussie ging volledig buiten Maastricht om. Niet alleen dat er niemand uit deze contreien op die congressen aanwezig was, ook de onderwerpen als zodanig en de latere pauselijke uitspraken drongen nauwelijks tot de openbare mening door. Het waren hooguit enige jongeren, die enthousiast reageerden op deze kerkelijke stellingname, maar de ouderen waren waarschijnlijk van mening, dat de encycliek niet voor hun stad was geschreven.³⁴

In deze jaren bestond een kortsluiting tussen het kerkelijk en het burgerlijk denken. De meeste katholieken waren uitsluitend bezorgd om hun eigen bovennatuurlijk welzijn en zagen over het hoofd, dat de heils-

³³ Karlheinz Brüls, *Zeitgebundene Vorstellungen in der katholischen Soziallehre des 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts*, in: *Neue Ansätze der katholischen Soziallehre; Festschrift Prelat Müller*, Köln 1970, pag. 78-101; J. Racine, *Rerum Novarum en zijn ontstaansgeschiedenis*, in: *Internationaal katholiek tijdschrift Communio* 6 (1981), pag. 127-138; A.L.M. Arnolds, *Sociale opgang*, Utrecht z.j., pag. 26-36.

³⁴ Kapelaan J. van Rijt, die in 1895 benoemd was aan de St. Matthiasparochie, verhaalde later in zijn *mémoires*, hoe de jonge geestelijkheid wel enthousiast op die ontwikkeling reageerde.

boodschap ook van toepassing was op de maatschappelijke verhoudingen. Het woord van Poels, dat de priesters zich niet in hun binnenkamers mochten opsluiten, maar als moderne ridders moesten opkomen voor het recht van de zwakken, had zelfs een revolutionaire klank.³⁵

Op het stuk van de emancipatie van de arbeiders lieten de liberalen het evengoed als de katholieken afweten. Het liberale denken, dat ooit de bevrijding inluidde van de burgerklasse, weigerde de emancipatorische beginselen nu van toepassing te verklaren op het industrieel proletariaat. Die zochten daarom steun in de marxistische heilsleer. De katholieken wezen net als de liberalen de strijdgedachte in deze ideologie af zonder er iets voor in de plaats te stellen.

Een remmende factor te meer was het conservatisme van de geestelijkheid, met name van de achtereenvolgende dekens Sevriens en Menten en de meeste pastoors, die weinig oog hadden voor de noden van het volk.³⁶ Wat daar leefde, drong niet bewust tot hen door. Men preekte berusting en naastenliefde zonder te merken, dat voor die patronale verhoudingen geen plaats meer was. Hoewel de boodschap van *Rerum Novarum* niet voor misverstand vatbaar was, ging er van de Maastrichtse clerus geen enkel initiatief tot verandering uit.

Het was een vrij algemeen verschijnsel, dat in Europa de hogere geestelijkheid sterk traditioneel dacht, een afkeer had van de moderne seculiere staat en weinig afwist van het moderne organisatiewezen en van liberale en democratische principes. Maar van de parochiegeestelijken, die dichter bij het volk stonden, mocht een andere houding worden verwacht.

Toch zijn er enige schaarse pogingen gedaan om de impasse te doorbreken. In de eerste plaats moet hier worden gewezen op de studieclub *Salus Populi*, die in 1894 was opgericht door de leraar aan het gymnasium Dr E. Corduwener, die veel steun vond bij kapelaan Martin Rutten. De tragiek is geweest dat deze jonge kapelaan door de intriges van deken Sevriens – net als tevoren kapelaan Wijnen – in 1895 uit Maastricht werd overgeplaatst.³⁷ Deze studieclub heeft desondanks aan het sociale reveil in Maastricht bijgedragen. In eigen kring besprak men uitvoerig de resoluties, die op de congressen van Luik waren aangenomen en begroette met instemming de nieuwe sociale encycliciek. Ook bestudeerden zij het sociale programma, dat de *Ligue Démocratique Belge* had opge-

³⁵ H.A. Poels, *Een zestal redevoeringen*, z.pl. 1935, pag. 59.

³⁶ P. Geurts, *Gestalten en gedachten*, Amsterdam 1925-1928, dl III, pag. 245; Ubachs, o.c., pag. 161; Roebroeck, o.c., pag. 105.

³⁷ Roebroeck, o.c., pag. 94-95.

steld, waarmee de christen-democraten een doorbraak in de Belgische politiek hadden geforceerd.³⁸

Deze studieclub was ook op praktisch terrein werkzaam. Salus Populi bouwde nog vóór 1900 enige arbeiderswoningen aan de Capucijnenstraat en de Statensingel. Maar desondanks bleef de arbeidershuisvesting een droeve episode in Maastricht. In sociale conflicten heeft de studieclub meermalen bemiddeld. Waarschijnlijk moet mede aan haar invloed worden toegeschreven, dat Schaepman en Ariëns zich met de sociale toestanden in Maastricht hebben bezig gehouden.

Later heeft zij haar naam gewijzigd in sociale debatingclub Leo XIII. Helaas is er tot nu toe weinig of niets over deze groepering bekend; wij weten slechts dat zij heeft bestaan tot 1905 en dat onder meer leden waren J. Schaepkens van Riepmst, Mr F. Janssen, Mr Ch. Ruys de Beerenbrouck, M. Souren, en anderen.

Wij zijn geneigd te veronderstellen, dat er een relatie heeft bestaan met enige professoren van de theologische opleiding van de jezuiten en franciscanen, met name met de pastoraal-theologische schrijvers, de paters Bruin en Van Gestel S.J. Nog twee andere namen moeten in dit verband worden genoemd, de paters Jennissen en Ruth S.J., die in de stad bekend waren vanwege hun congregatiewerk. De leden van de genoemde studieclub kunnen afkomstig zijn geweest uit de zogenaamde Herencongregatie, de congregatie voor de gegoede stand, die al sinds 1865 bestond.³⁹

Een relatie ligt ook voor de hand met de Canisiuscongregatie, een congregatie voor de arbeidersstand. Deze bloeiende vereniging was in 1871 ontstaan en telde bijna 700 leden.⁴⁰ Onder de ongeletterden bestond blijkbaar wel behoefte aan geestelijke verdieping. Dat bewezen nog twee andere godsdienstige verenigingen, waarvan veel arbeiders lid waren: de H. Familie in de St. Mathijs en de Derde Orde van de Franciscanen.⁴¹ Maastrichtse arbeiders waren zelfs de eersten in Nederland, die in

³⁸ In 1891 stichtte Arthur Verhaegen, 1847-1917, een van de pioniers van de Belgische Volksbond, de Ligue démocratique belge. Met Helleputte en Carton de Wiart stichtte hij La Justice Sociale. Tegenover het conservatisme van eerste minister Woeste stelden zij een sociaal programma op, dat een nieuwe richting gaf aan de politiek.

³⁹ J. Tesser S.J., *De Jezuiten te Maastricht*, Maastricht 1952.

⁴⁰ H. van Ruth, *De Canisiuscongregatie te Maastricht, 1871-1921*, Maastricht 1921; *Een gouden jubilé in de Sint Matthiasparochie, der H. Familie en der Spaarbank*, z.pl. 1926.

⁴¹ E. Jaspas, *De Franciscanen of Minderbroeders te Maastricht, 1234-1934*, Maastricht 1934.

1906 als groep een gesloten retraite gingen volgen. Het was een idee van Henri Hermans, die ook de organisatie op zich nam. De leden moesten daarvoor naar het Luikse, want in Limburg moest Manresa in Venlo (en later Spaubeek) nog worden gebouwd.⁴² Deze bewijzen van geestelijke weerbaarheid hebben zonder wijfel in kerkelijke kring de behoefte gestimuleerd zich nader in het arbeidersvraagstuk te verdiepen.

In de fase dat men zich serieus op de uitgangspunten van *Rerum Novarum* ging bezinnen en naar concrete uitwerkingen ging zoeken, heeft men in Nederland in twee richtingen oriëntatie en steun gezocht, namelijk bij de Volksverein für das katholische Deutschland, gevestigd in München Gladbach⁴³ en via de contacten, die werden gelegd tijdens de bezoeken aan de Vlaamse Sociale Studieweken.⁴⁴ Deze ideeën sloegen aan in ons land en werden hier verder uitgewerkt, onder meer door een studiecentrum, dat door Aengenent en Aalberse in 1901 was gesticht, de Katholieke Sociale Actie, waarvan ook Ch. Ruys de Beerenbrouck medeoprichter was. Zij gaven vanaf 1902 het Katholiek Sociaal Weekblad uit, een navolging van het Sociale Weekblad, dat de jong-liberalen in 1887 waren begonnen. In dit blad werd ook aan Limburgse vraagstukken aandacht besteed.

Charles Ruys nam in 1899 het initiatief tot het organiseren van de eerste Bondendag, later bekend onder de naam Katholiekendagen. Het was een idee, dat hij uit Duitsland had overgenomen om de katholieke standsorganisaties jaarlijks ter bestudering van een concreet thema samen te brengen. Vanaf 1900 vonden die Limburgse Katholiekendagen telkens in een andere stad plaats.⁴⁵

⁴² Jacobs, o.c., pag. 64.

⁴³ E.C.M. Fleré, *Relatie van de katholieke sociale beweging in Duitsland – met name de Volksverein für das katholische Deutschland – en de katholieke sociale beweging in België en Nederland. Voorlopige bibliografie van Belgische en Nederlandse literatuur*, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg XXIV*, 1979, pag. 83-126.

⁴⁴ Deze internationale contacten werden vooral bevorderd door H.A. Poels, die o.m. lid was van de Union Catholique d'Etudes sociales et économiques (de Unie van Fribourg). Hij was een van de promotors van de Vlaamse Studieweken, waar men in aanraking kwam met mensen als pater Rutten O.P. (de witte generaal), L. Colens, J. Belpaire, P. Seghers, H. Heijman e.a. Cfr. J. Colsen C.M., *Poels*, Roermond 1955, pag. 432 e.v.

⁴⁵ Jacobs, o.c., pag. 65; Colsen, o.c., pag. 322. Eerst later werden de Limburgse Sociale Studieweken georganiseerd, driedaagse congressen met een heel eigen sfeer, waaraan mede de plaats van samenkomst (Rolduc) bijdroeg. Deze congressen waren opgezet naar het voorbeeld van de Semaines Sociales de France en de Vlaamse Studieweken.

Een initiatief van Poels, Ruys en Hermans was het idee van de standsorganisatie, die voor de katholieke emancipatie van groot belang is geweest, en waarvan thans de betekenis sterk wordt onderschat. Deze organisatie was vooral bedoeld voor de politiek op lange termijn, omdat binnen die organisaties werd uitgestippeld, hoe in een goed evenwicht tussen de verschillende standen een nieuwe structuur kon worden gegeven aan de maatschappij.⁴⁶

Geleidelijk begon de katholieke leiders enigszins voor ogen te staan, dat men op weg was 'naar een nieuwe gemeenschap'⁴⁷: een organische maatschappij, gebaseerd op de samenwerking van standen en beroepsgroepen, gefundeerd op de beginselen van verdraagzaamheid en christelijke liefde. Het was het nu grotendeels vergeten idee van het solidarisme, dat wij hier niet verder zullen uitwerken, maar dat in die jaren een richtinggevend levens- en maatschappijopvatting begon te worden.⁴⁸

⁴⁶ Naar de opvatting van Poels hadden de standsorganisaties de taak goede sociale verhoudingen te scheppen en te zorgen voor een goed leefklimaat en voor een culturele ontplooiing van de standgenoten op basis van hun godsdienstige overtuiging. Zij waren derhalve duidelijk onderscheiden van de vakorganisaties, die een uitgesproken materieel doel hadden. Cfr. Poels, o.c.; Colsen, o.c., pag. 384-410.

⁴⁷ Deze leuze was populair in katholieke kring in de jaren vóór de tweede wereldoorlog. In 1938 was een grote actie begonnen, ingeleid met een grote manifestatie in Amsterdam, ter hervorming van het maatschappelijk leven in christelijke zin. De actie bedoelde een concrete uitwerking te geven aan de gedachten van de pauselijke encycliek *Quadragesimo Anno*.

⁴⁸ Grondleggers van het solidarisme zijn: H. Pesch, *Lehrbuch der Nationalökonomie*, Freiburg im Breisgau 1924-1926, en A. Pieper, *Berufsgedanke und Berufsstand im Wirtschaftsleben*, München-Gladbach 1925. Dit organisatorisch ideaal was een ordeningspoging op vrijwillige en partiële basis, die roemloos ten einde liep, toen het idee van de beroepsstandenmaatschappij na de laatste oorlog niet voldoende weerklink vond. Veel relevante literatuur hierover vindt men bij H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Tussen Scylla en Charibdis koersend naar een organische maatschappijleer*, in: *Tilliburgis* nr 25, 's-Hertogenbosch 1968; Idem, *Corporatisme en katholiek sociaal denken, 1891-1901*, in: *Sociale Wetenschappen XI* (1968), pag. 236-246; Idem, *Ideeën rond 1900 van katholieken in Nederland over een reconstructie der maatschappij*, in: *Sociale Wetenschappen XIII* (1970), pag. 257-284. Een nader onderzoek naar deze stroming, met name hoe deze ideeën waren geworteld en door hun aanhangers werden beleefd, zou zeer de moeite waard zijn. Cfr. *Wijsgerig leven in Nederland en België, 1880-1980*, onder redactie van C.E.M. Struyker Boudier, dl 1 (1985) de jezuïeten, dl 2 (1986) de dominicanen, dl 3 (1987) de augustijnen. (= *Publicaties van het Katholiek Studiecentrum, Nijmegen, Ambo, Baarn*). In het kader van deze overzichten, waarvan in totaal tien delen zijn voorzien, zal mogelijk het maatschappelijk engagement binnen de kerkelijke gedachtenwereld preciezer zijn te ontdekken.

Tot nu toe hebben wij voornamelijk gesproken over de verzuiling binnen de Maastrichtse arbeidersklasse, een onderwerp dat het meeste in de aandacht heeft gestaan. Maar ook andere beroepsgroepen raakten onder de invloed van de confessionele organisatievorm met als eerste de onderwijzers en de zelfstandige middenstanders en later de ambtenaren en de werkgevers. Het waren bijna uitsluitend katholieke organisaties, die werden opgericht. De Kerk wilde metterdaad tonen zorg te hebben voor een evenwichtige maatschappelijke opbouw en een breed algemeen welzijn.

Het verzuilingsproces heeft in de eerste decennia van deze eeuw in snel tempo voortgang gemaakt. Enige algemene achtergronden hebben tot die opsplitsing bijgedragen. In de eerste plaats moeten wij wijzen op het algemene nivelleringsproces, dat toen veld won, waardoor er minder ruimte bleef voor een lokale vormgeving, die niet op dat algemene patroon was afgestemd. De bevolking kwam steeds meer in de greep van de nieuwe media en volgde al gauw de trends, die in kranten en nieuwsbladen in de mode waren. Dit viel samen met een zekere verburgerlijking van het proletariaat. De arbeidersklasse volgde gedwee de marsrichting, die hun leiders hadden uitgezet.

Een ander opmerkelijk verschijnsel was het ontstaan van een nieuwe middengroep, bestaande uit een categorie loonafhankelijken, die zich niet bij de arbeidersklasse wilden zien ingedeeld (beambten, kantoorpersoneel enzovoort). Zij voelden zich niet aangesproken door de socialistische propaganda, die het al of niet terecht deed voorkomen, alsof de sociaal-democratie met een echte arbeiderspartij was te vereenzelvigen. Het was dan ook niet vreemd, dat de middengroepen eerder voor een politieke middenpartij kozen.

De bewustwording van een katholieke voorhoede, die bewust voor een eigen identiteit opteerde, ging gepaard met een ander sociaal fenomeen. Wij zouden kunnen zeggen, dat de sociale stratificatie ongemerkt naar boven was geschoven. Er was een verschuiving opgetreden, waardoor alle lagen van de maatschappelijke ladder iets waren gestegen. Alleen de laagst geklasseerden, de paupers, de invaliden, de werklozen en andere achtergebleven groepen, bleven het residu van de samenleving vormen. Maar in aantal gingen zij sterk achteruit.

Sedert het stelsel van de sociale verzekering op steeds meer mensen van toepassing was, en de bestaanszekerheid veel groter was geworden, vormden de armen en bedeeden een minderheid. Zij kwamen bovendien steeds meer onder invloed te staan van de kerkelijke liefdadigheid, die aan het heersende bedelingssysteem een persoonlijke noot toevoeg-

de. Voor Maastricht is te denken aan de katholieke armenzorg, zoals die werd beoefend door de Vincentiusvereniging, de Dames de Charité en andere instellingen van sociaal-charitatief werk. Hoe fel ook bekritiseerd, zij brachten eindelijk een ontmoeting tot stand tussen werelden, die vreemden voor elkaar waren gebleven.

Wij spraken zo even over de verburgerlijking van het proletariaat, wat enige uitleg behoeft om de betekenis van dit verschijnsel beter te beseffen. Enerzijds wordt hiermede gedoeld op het doorbreken van het vroegere isolement, toen de meeste arbeiders zaten opgesloten in het sociaal systeem van hun woonbuurt met de daar heersende strenge sociale controle en met de typische afweerhouding ten opzichte van andere klassen. Met het doorbreken van dit systeem begon anderzijds een proces van assimilatie. Veel burgerlijke verenigingen, die vroeger voor arbeiders taboe waren, gingen nu voor hen open, bijvoorbeeld de muziek- en sportverenigingen. De arbeiders begonnen daardoor in de samenleving in te groeien, leerden verantwoordelijkheid te dragen en kregen erkenning. Vooral door hun participatie aan het verenigingsleven begonnen de standsverschillen enigermate te vervagen.⁴⁹

De mentale en levensbeschouwelijke verschillen van inzicht hebben zich in de negentiende eeuw steeds heftiger gemanifesteerd in de schoolstrijd. Het onderwijs was het actieterrein bij uitstek, sedert liberalen en katholieken van elkaar waren vervreemd. Abraham Kuyper vond er de belangrijkste motivering voor zijn idee van een christelijke partijvorming. Dit streven vond bij de katholieken gehoor. Zij hadden sinds de pauselijke encycliek van 1868 ook in Limburg doelbewust voor de katholieke scholen partij gekozen.

In Maastricht had Mgr L. Rutten deze opvatting overigens al lang in praktijk gebracht met het stichten van zijn onderwijscongregatie. Vooral dank zij zijn activiteit waren in Maastricht zoveel katholieke scholen werkzaam, broeders- en zusterscholen in de drie gradaties van die tijd: de armenschool (of klompenschool), de tussenschool en de burgerschool. Voor het instandhouden van de lagere en bewaarscholen hebben Mgr Rutten en de katholieken in het algemeen zich grote financiële offers getroost.⁵⁰

⁴⁹ Eerder beschreven in Philips, Een periode van sociale kentering, o.c., pag. 685 e.v.

⁵⁰ S. Tagage, *Maastricht bakermat van een congregatie, 1800-1850*, Maastricht 1965; Br. Hyacinthus, *In honderd jaren, 1840-1940*, Maastricht 1940; Br. Hyacinthus, *Leven en werken van Mgr. L.H. Rutten*, in: *Publications* 60 (1924), pag. 37-100.

In 1889 kwam de schoolwet Mackay tot stand, een eerste stap op de weg naar een gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder onderwijs, ook op financieel gebied. Dit gaf aan de katholieke scholen een grote lastenverlichting, waardoor tot een verdere uitbreiding van het bijzonder onderwijs kon worden overgegaan. In 1917 kwam de onderwijspacificatie tot stand, wat als de grootste overwinning werd gezien van de christelijke politiek.

Sindsdien konden de katholieke scholen zich in Maastricht ongeremd ontplooiën, wat de voortgaande confessionalisering heeft bevorderd.

De strijd tussen de verschillende geestesrichtingen is nog op een ander terrein met grote felheid gevoerd, met name door een aantal persorganen met als inzet de vraag, welke krant zich uiteindelijk als provinciaal dagblad kon handhaven als opvolger van de *Courier de la Meuse*.⁵¹

Zelfs voordat het zover was, begon in Maastricht al enige deining te ontstaan, toen daar in 1883 de St. Paulusdrukkerij werd opgericht, wat op internationale verbanden wees. De Sint Paulusvereniging stelde zich ten doel de verspreiding van katholieke lectuur te bevorderen en was destijds in verschillende landen actief. In Maastricht werden twee weekbladen gekocht van de drukkers J.H. van Aelst en Th. Croon-Chambille. In de plaats daarvan verscheen nu het weekblad *De Ster* onder redactie van kapelaan Lucas.

Dit weekblad heeft het vijf jaar volgehouden. Het werd opgevolgd door het weekblad *De Grensbode* (1889-1892) met als redacteur A.J. Nuyens. Toen een poging om een fusie aan te gaan met de *Courier de la Meuse* na de opheffing van deze krant in 1891 mislukte, kwam er een ander weekblad voor in de plaats: *Ons Zuiden*. Maar in 1894 was ook dit blad ter ziele.

De drukkerij Crolla te Wijck nam het blad over, maar gaf er een andere naam aan: *Dagblad van Maastricht*. Maar dagelijks verscheen het blad zeker niet, al had men nog zulke ruime pretenties, tot uiting komend in de ondertitel *Provinciale Limburgsche Courant*.

Met menig nieuwe eigenaar verschoot het blad van kleur. In 1897 nam M. de Ras de uitgave over onder de titel *De Zuid-Limburger*. Het werd nu liberaal van strekking, met name gericht tegen de clericale *Limburger Koerier*, die toen nog in Heerlen werd uitgegeven.

⁵¹ Het hierna volgend exposé over de Maastrichtse kranten is ontleend aan de verzamelde notities, die bij het Sociaal Historisch Centrum worden bewaard t.b.v. de samenstelling van een Limburgse persgeschiedenis.

In 1899 moest de uitgave worden beëindigd, waarschijnlijk omdat er al een andere liberale krant in Maastricht verscheen. Van 1886 tot 1904 verscheen daar namelijk tweemaal per week De Maastrichtsche Courant, een liberaal anti-clericaal blad onder redactie van Hendrik Zwaardemaker. In 1891 werd het een weekblad onder redactie van Salvador Hertog.

Nadat in 1899 De Zuid-Limburger de strijd om de erfopvolging had gestaakt, waagde De Limburger Koerier in 1901 de sprong naar Maastricht, waar de krant sinds 10 augustus praktisch ononderbroken tot heden is verschenen. Aanvankelijk was pastoor Thissen nog hoofdredacteur bij gebrek aan een capabele opvolger. De Limburger Koerier had in Maastricht op dat moment nog lang geen monopoliepositie.

In 1904 dook een krant in de stad op, die alle andere dreigde te overvleugelen: De Volkscourant, gedrukt en uitgegeven door Leiter-Nijpels. De hele opzet getuigde van een gedurfde aanpak. Dit moest het grote katholieke Limburgse dagblad worden. Ruys de Beerenbrouck had Jacques van Term en Max van Poll er voor naar Maastricht gehaald. Drie weken werd er een strijd op leven en dood geleverd, enigszins vergelijkbaar met de poging enkele jaren geleden om in Belgisch-Limburg een nieuw dagblad op te richten.

De strijd was vooral gericht tegen De Limburger Koerier, die als de gevaarlijkste concurrent werd beschouwd. Inhoudelijk was het nieuwe blad breder en socialer van oriëntatie, maar niet minder principieel. Maar drie weken waren te kort om een brede lezerskring daarvan te overtuigen. Langer respijt was De Volkscourant echter niet gegeven.

De financiers (een Nederlands-Duits kartel) zagen af van het avontuur en zochten naar een compromis. Het redactionele duo ging uiteen: Van Term werd hoofdredacteur van De Limburger Koerier; Van Poll werd hoofdredacteur van De Gelderlander (later van De Morgen). Sindsdien was de positie van de katholieke Limburger Koerier vast gevestigd.

Er verschenen daarnaast nog enige algemene bladen zoals het katholieke opinieblad Het Algemeen Volksbelang en het blad van de R.K. Volksbond, Het Limburgsch Volksblad. Dit laatste kwam in 1904 onder redactie van H. Hermans onder de naam De Volksbode. Uit dit blad groeide nadien Het Katholieke Volk, waaruit tenslotte De Volkskrant voortkwam. Een socialistische tegenhanger was er niet meer sedert in 1897 De Volkstribuun uit Maastricht was vertrokken. Volledigheidshalve noemen wij nog de kleinere weekbladen als De Maas- en Jekerbode en het Advertentieblad.

De vraag mag niet ontbreken, waarom de verzuiling ook tot het terrein van de 'vrije' tijd werd doorgetrokken. De beslissing om de confessionalisering uit te breiden tot het terrein van ontspanning en cultuur heeft destijds veel kritiek opgeroepen. Die poging is steevast onderwerp geweest van ridiculiserende opmerkingen met als standaardvoorbeeld de katholieke geitenfokvereniging. In die spot stak zeker een kern van waarheid, vooral als men aan de strenge toepassing denkt in menig dorp, waar geen andere politiek of levensbeschouwing viel te bekenen.

Maar voor Maastricht was de zaak hiermede niet afgedaan. Men vergeet vaak de kerkelijke aandrang om in eigen verband culturele ont-plooiingsmogelijkheid te zoeken, te situeren tegen de achtergrond van de eenzijdigheid en liberaliteit van het heersende ontspanningspatroon. De verzuiling was zeker niet uitsluitend bedoeld om geloofsgenoten tegen ongodsdienstige invloeden te beschermen. Het was ook een spontane beleving van momenten van levensvreugde tussen gelijkgezinden.

Wie daarin is geïnteresseerd, zal in de geschiedenis van het Maastrichtse stads- en volksleven menig aanknopingspunt vinden. Zo zou hij kunnen bestuderen, waarom de jezuiten het nodig vonden een katholieke kring (1872) of een Servatius (=Heren)sociëteit (1875) op te richten als tegenhanger tegen het liberale sociëteitsleven. Verzuiling avant la lettre? Zo zou hij kunnen nagaan, waarom Kunst en Vermaak ontstond in concurrentie met de toneelafdeling van Momus? Waarom de spijskokerij van Vincentius opbood tegen die van de Momus-sjariteit? Waarom Pater Victorius een eigen voetbalclub en sportvereniging oprichtte, uitgerend tegen M.V.V. in? Op een heel ander vlak, maar vanuit een soortgelijke inspiratie is de houding verstaanbaar van Pater Cassianus Hentzen, die zijn werkgeversvereniging als een soort Gemeenschap zag, en niet primair als een standsorganisatie, wat zijn tegenstanders hem verweten.

Vermoedelijk zal uit nader onderzoek blijken, dat de verzuiling van het ontspanningsleven door meerdere motieven was ingegeven. Hierin kan ook een emancipatorisch element hebben meegespeeld, niet alleen trouwens van katholieke zijde. Het streven namelijk om middels de eigen organisatie te bevorderen, dat de recrutering van de leden en de democratisering van het verenigingsleven op een meer evenwichtige manier verliep. Voor katholieken voldoende grond om hieraan het etiket R.K. te verbinden.

Duidelijk was geleidelijk aan de keuze van de identiteit bepalend geworden voor de naam, de doelstelling en het karakter van praktisch elke organisatie en institutie. Het was een sneeuwbal effect geworden, dat door een toevallige sociale constellatie op gang was gebracht. Het was in Maastricht in hoofdzaak de veranderende maatschappijstructuur, die in het voordeel heeft gewerkt van een uitdijende verzuiling en die heeft voorkomen, dat de sociale tegenstellingen zich op één enkele beroepsgroep gingen toespitsen.

Tengevolge van dit confessionaliseringproces werd de werfkracht van de socialisten voor een deel geneutraliseerd en op sommige terreinen tot staan gebracht. Deze bewering kunnen wij het beste staven aan de hand van de politieke evolutie, die in Maastricht plaats had.

In verschillende opzichten wijkt de politieke geschiedenis in Maastricht af van wat in andere plaatsen gebeurde, waar de clericalen rond 1870 aan eigen lokale partijvorming begonnen en zich van de liberalen gingen distantiëren. Hier bleven de katholieken het papo-thorbeckiaans verbond van Pijsls c.s. nog lang ondersteunen. Het is nog steeds de vraag, waarom de katholieken hier zo laat hun eigen weg zijn gegaan.

Waarschijnlijk zat men hier nog lang gevangen in het traditionele besluitvormingscircuit: politiek was een zaak van nette heren, die in gemeen overleg – vaak in informeel vooroverleg ten sociëteite – de zaken pleegden te regelen. Dat de arbeidersklasse eigen (socialistische) afgevaardigden naar voren schoof, daarvan werd nauwelijks notitie genomen. Wel nam men er met stijgende verontrusting kennis van, dat die telkens meer stemmen behaalden:

Bij de Kamerverkiezingen van 24 juni 1901 werd ondanks het beperkte censuskiesrecht 28% van de stemmen op S. Baart uitgebracht. Bij de Kamerverkiezingen van 11 juni 1909 kreeg Jhr De Jonge 24% van de geldig uitgebrachte stemmen. In 1913 werd het kiesrecht uitgebreid en beschikte voor het eerst een grote groep arbeiders over stemrecht. Dat bleek niet direct uit de uitslagen. Het socialistisch stemmenpercentage bereikte de 28,1%. In 1917 werd het kiesrecht verder uitgebreid en kwam er een algemeen kiesrecht voor mannen. Bij de eerste stemming volgens dit systeem in 1919 behaalden de socialisten een daverende overwinning met een record van 37% van alle stemmen, een vooroorlogs hoogtepunt.

In 1918 werd het vrouwenkiesrecht ingevoerd, maar dat leverde de socialisten in Maastricht geen stemmenwinst op. Dat lag echter niet in eerste instantie aan de vrouwen, maar was een gevolg van de annexatie van enige dorpen bij Maastricht, die van oudsher veel rechtse kiezers tel-

den. De socialisten meenden, dat boos opzet in het spel was; zij haalden nu nog maar 24% van alle stemmen. Vooruitgang hebben zij daarna niet meer geboekt; het cijfer werd alleen in 1925 nog benaderd.

De moderne massamaatschappij had zich sinds de invoering van het algemeen kiesrecht van de strijd om het electoraat meester gemaakt. Het werd nu een gevecht tussen partijen en machtsblokken, compleet met alle manipulatie en propaganda, die sindsdien aan de verkiezingen vooraf plegen te gaan. Maar deze democratisering bracht geen politieke verandering teweeg, maar gaf eerder een bevestiging van de omslag, die een tiental jaren tevoren had plaats gevonden.

Een concluderende terugblik

Langzaam maar zeker had de katholieke zuil in Maastricht zijn invloedssfeer kunnen uitbreiden van de ene maatschappelijke sector naar de andere. In de jaren twintig bleek een organisatorisch netwerk tot stand gekomen, dat voor tenminste vier decennia een ideologisch overwicht van de katholieken garandeerde en hen mogelijkheden bood de samenleving diepgaand te beïnvloeden, misschien mag men zelfs zeggen te beheersen.

Elk van de door Righart genoemde perspectieven: emancipatie van een achtergestelde minderheid, de introductie van een kerkelijke verdedigingsstrategie, en politieke mobilisering van een bestaand machtsblok, hadden in dit proces een zeer bescheiden, duidelijk ondergeschikte rol gespeeld, als zij al aan de orde waren gekomen. De verzuiling had in Maastricht heel wat minder defensieve kanten. Zijn theoretisch concept bleek niet volledig toereikend.

Wie op lokaal niveau verzuilingsprocessen bestudeert, raakt onwillekeurig in de knoop met geabstraheerde begrippen als confessionalisering of zuilenstructuur. Voor een plaatselijke analyse zijn die concepten eigenlijk veel te algemeen. Wat theoretisch als een mooie leidraad lijkt gegeven, valt dan uiteen in een aantal verzuilde subculturen, die zich met wisselende intensiteit en in ongelijke volgorde manifesteren, soms als reactieverschijnselen, vaak ook als bewuste uitingen van een eigen identiteitsstreven.

Ontegenzeggelijk valt sommigen de reactie het meest in het oog. Maar ongetwijfeld ontsproot de nieuwe sociale vormgeving niet alleen uit een houding van afweer. Hierachter lag eveneens verscholen de keuze voor

een eigen waardehiërarchie, die men in stand wenste te houden. Holt-hoon⁵² komt de Maastrichtse werkelijkheid nog het meest nabij, als hij stelt, dat de katholieken in hun behoefte aan geborgenheid en erkenning prijs bleven stellen op hun identiteit en de daarmee verbonden traditionele waarden.

De primaire verzuilingstendenties ziet hij als een reactie tegen de offensieve moderne levensstijl. In hun afwijzing hiervan kwamen de katholieken als vanzelf in hun eigen zuil terecht, omdat elk alternatief een ongewilde geestelijke lading had. Zo waren zij gedwongen op verschillende levensterreinen strategische posities in te nemen, omdat – zoals Holt-hoon terecht heeft betoogd⁵³ – voor de katholieken het maatschappelijk leven, de politieke overtuiging en de geestelijke cultuur voor een groot deel samen vallen.

Gegeven de waardeverankering, die aan de keuze voor een eigen groepsvorming ten grondslag lag, heeft dat zeker tot de meerderheidspositie van de katholieken in Maastricht bijgedragen en tot een bundeling en bewustwording op breder vlak aanleiding gegeven. Zo heeft de verzuiling in het Limburgse land zeker ook de regionale en culturele aspiraties gediend.

Het keerpunt in dit proces, tevens de draaischijf in de hele ontwikkeling, kan men duidelijk markeren: uitgerekend vanaf het moment, dat de kerkelijke krachten maatschappelijk konden worden gemobiliseerd. Met enige vertraging was Maastricht op de trein gesprongen, die Paus Leo XIII op de rails had gezet. Omdat de leidende figuren aanvankelijk aarzelden, was de trein bijna van het Maastrichtse station vertrokken, toen men er onder aanvoering van Ruys de Beerenbrouck nog achteraan holde en bijna onmiddellijk flink vaart zette 'op weg naar een nieuwe gemeenschap'.

⁵² Van Holthoon, o.c., pag. 169-171.

⁵³ Van Holthoon, o.c.